

PRASKI
SPACEROWNIK
śladami
Bitwy Warszawskiej
i wojny polsko-bolszewickiej

Z okazji 100. rocznicy Bitwy Warszawskiej 1920 roku i wojny polsko-bolszewickiej Narodowe Archiwum Cyfrowe i Muzeum Warszawskiej Pragi zapraszają na spacer po praskiej stronie Wisły śladami wojny polsko-bolszewickiej, Bitwy Warszawskiej i Ochotniczej Legii Kobiet.

Przygotowaliśmy dla Was trasę do samodzielnego zwiedzania, składającą się z 17 punktów, z których każdy łączy się z historycznymi wydarzeniami sprzed stu lat.

Materiał edukacyjny powstał dzięki współpracy Muzeum Warszawskiej Pragi i Narodowego Archiwum Cyfrowego w ramach projektu rocznicowego „1920/2020. Archiwum Ożywione”.

Materiały archiwalne, artyści i przestrzeń miejska – tak w skrócie można opisać pomysł NAC. Karolina Breguła, Bartek Buczek i Mariusz Libel szukali odpowiedzi na pytanie, jak wydarzenie historyczne sprzed stu lat i jego dokumentacja archiwalna mogą funkcjonować w naszej dzisiejszej świadomości. Każdy z twórców „ożywił” inny archiwalny materiał z zasobu NAC i przekształcił go w artystyczną pracę w warszawskiej przestrzeni miejskiej.

Te trzy interwencje artystyczne są równocześnie okazją do rozmów o mniej eksponowanych wątkach wojny polsko-bolszewickiej i Bitwy Warszawskiej 1920. W ramach towarzyszących im wydarzeń edukacyjnych poruszymy między innymi zagadnienie udziału kobiet w tych historycznych wydarzeniach, a także prześledzimy co pozostało po nich w tkance miejskiej Warszawy. Wspólnie zastanowimy się nad znaczeniem, jakie „Cud nad Wisłą” sprzed stu lat może mieć dla naszego współczesnego społeczeństwa.

Partnerami projektu NAC „1920/2020. Archiwum Ożywione” są: Dzielnica Wisła, Urząd Dzielnicy Praga-Południe m.st. Warszawy, Muzeum Warszawy oraz FilMOTEKA Narodowa - Instytut Audiowizualny

Projekt realizowany dzięki wsparciu Naczelnego Dyrektora Archiwu Państwowego oraz w ramach obchodów stulecia odzyskania niepodległości i odbudowy polskiej państwowości Niepodległa.

Więcej na nac.gov.pl

archiwum/2020
1920/ożywione

archiwum/2020 1920/ożywione

1. **Teatr Praski** [nie istnieje, stał przy wejściu do Parku Praskiego, vis-a-vis kościoła św. Floriana]
2. **Park Praski** [obecnie teren warszawskiego ZOO]
3. **Gimnazjum Władysława IV** [obecnie liceum Władysława IV]
4. **Szkoła miejska** [nie istnieje, w tym miejscu mieści się obecnie Urząd Dzielnicy Praga Północ]
5. **Koszary 36 pułku piechoty Legii Akademickiej** [obecnie ul. 11 listopada 17/19]
6. **Pomnik ks. Ignacego Skorupki**
7. **Most Kierbedzia** [nie istnieje, obecnie Most Śląsko-Dąbrowski]

8. **Biuro werbunkowe do Straży Obywatelskiej** [obecnie ul. Targowa 64]
9. **Biura werbunkowe Rady Obrony Stolicy** [obecnie ul. Brzeska 5 i ul. Kłopotowskiego 6]
10. **Plac gen. Józefa Hallera**
11. **Biura werbunkowe Polskiej Partii Socjalistycznej** [obecnie ul. Kępną 15 i ul. Grochowska 316/320]
12. **Centralne Warsztaty Samochodowe** [nie istnieją, obecnie teren pomiędzy Chodakowską, Mińską, Podskarbińską i torami kolejowymi]
13. **Dworzec Wileński i Dworzec Wschodni** [Dworzec Wschodni – wówczas Brzeski – mieścił się wtedy na wysokości ul. Markowskiej]
14. **Kościół pw. Matki Boskiej Zwycięskiej** [ul. Grochowska 365]
15. **Wzniesienie „Olimp” na Kamionkowskich Błoniach Elekcyjnych** [obiekt Karoliny Breguły]
16. **Kamionkowskie Błonia Elekcyjne** – Ochotnicza Legia Kobiet
17. **Forty Śliwickiego** – Ochotnicza Legia Kobiet

1. **Teatr Praski** [nie istnieje, stał przy wejściu do Parku Praskiego, vis-a-vis kościoła św. Floriana]

Repertuar popularnego teatru dyrektor Bolesław Gorczyński dostosował do powagi sytuacji. Publiczność, w tym żołnierze ochotnicy, oklaskiwała m.in. przedstawienia *Okopy na Pradze* Dmuszewskiego, *Noc Listopadowa* Wyspiańskiego oraz *Kilińskiego* Bałuckiego. Teatralne mury były również miejscem wieców i występów patriotycznych zachęcających mieszkańców do zaangażowania się w wojenne działania.

2. **Park Praski** [obecnie teren warszawskiego ZOO]

Zaniedbaną, północną część Parku Praskiego wojsko zaaranżowało na poligon dla ochotników. Rekruci w ograniczonym zakresie uczyli się tu strzelania z broni, rzucania granatem oraz walki na bagnety (brakowało czasu i sprzętu na pełne szkolenie). Dla uspokojenia warszawiaków słyszających wystrzały, o prowadzonych ćwiczeniach informowała prasa.

3. **Gimnazjum Władysława IV** [obecnie liceum Władysława IV]

W gmachu wojsko urządziło jedno z koszar dla pragnących wstąpić do Armii Ochotniczej. Z liczного grona zgłaszających się mężczyzn, wśród których największą grupę stanowili uczniowie i studenci, został sformowany kilkusetosobowy batalion 236 pułku piechoty. Dowodził nim porucznik Stanisław Matarewicz. Batalion otrzymał z rąk leciwych powstańców styczniowych pamiątkowy sztandar. Przyjął jednocześnie imię Weteranów 1863 roku.

Sprzed gimnazjum, 13 sierpnia, ochotnicy pieszo wyruszyli na front, gdzie dołączyli do wyczerpanych bojem żołnierzy 36 pułku piechoty Legii Akademickiej. Dzień później wzięli udział w zwycięskiej bitwie o Ossów i Leśniakowiznę. Walka została okupiona olbrzymimi stratami. Po przeformowaniu żołnierze ochotnicy kontynuowali swoją służbę w walce z bolszewikami.

Park Praski, 1920-1923, APW, syg. 72/201/0/2/32

Gimnazjum Władysława IV, 1920-1923, APW, syg. 72/201/0/2/32

4. Szkoła miejska

[nie istnieje, w tym miejscu Urząd Dzielnicy Praga Północ]

W gmachu szkoły również formowane były oddziały Armii Ochotniczej.

5. Koszary 36 pułku piechoty Legii Akademickiej

[obecnie ul. 11 listopada 17/19]

Koszary zaprawionej w licznych bojach regularnej jednostki Wojska Polskiego. Żołnierze pułku w ramach 8 Dywizji Piechoty walczyli w obronie Warszawy przed bolszewikami, m.in. w zwycięskich bitwach o Ossów i Leśniakowiznę.

Przysięga żołnierzy 36 Pułku Piechoty Legii Akademickiej w Warszawie, 1931, NAC, syg.3/1/0/7/1216/2

Członkowie Generalnego Inspektoratu Armii Ochotniczej, 1920, NAC, syg. 3/1/0/1/376/1

6. Pomnik ks. Ignacego Skorupki

27 letni kapłan jako ochotnik przyjął na siebie rolę duchowego opiekuna formującego się w gimnazjum Władysława IV batalionu 236 pułku piechoty. Kapelan wyruszył z żołnierzami na front. Zginął biegnąc w pierwszej linii natarcia w bitwie o Ossów. Został pochowany na Powązkach. Śmierć księdza Skorupki stała się jednym z symboli obrony Warszawy.

W 2005 roku na skwerze przed Katedrą św. Floriana odsłonięto rzeźbę kapelana. Jej autorem jest Andrzej Renes.

7. **Most Kierbedzia** [nie istnieje, obecnie Most Śląsko-Dąbrowski]

Wszystkie warszawskie przeprawy przez Wisłę zostały wzięte pod wartowniczą opiekę ochotników, werbujących się spośród członków Warszawskiego Towarzystwa Wioślarskiego.

8. **Biuro werbunkowe do Straży Obywatelskiej** [ul. Targowa 64]

W kamienicy urządzony został jeden punktów werbunkowych do Straży Obywatelskiej, formowanej z mieszkańców Warszawy. Była to inicjatywa wspierająca regularne służby mundurowe. Do jej zadań należało m.in. pełnienie warty przy urządzeniach użyteczności publicznej, kolei, magazynach, pilnowania porządku na ulicach. Służba trwała dzień i noc.

9. **Biura werbunkowe Rady Obrony Stolicy**

[ul. Brzeska 5 i ul. Kłopotowskiego 6]

Niezależnie od tworzonej Armii Ochotniczej i funkcjonowania Straży Obywatelskiej w Warszawie zorganizowano również dodatkowe bataliony mające bronić miasta oraz służyć działaniami pomocniczymi. Chętni mogli się zaciągnąć w biurach w całej Warszawie.

10. **Plac gen. Józefa Hallera**

Generał Józef Haller był jedną z ważniejszych postaci polskiej wojskowości. W czasie Bitwy Warszawskiej dowodził Frontem Północnym, w którego składzie znajdował się m.in. 36 pułk piechoty. Walnie przyczynił się do obrony miasta przed bolszewikami. Zaslugą generała Hallera jest również zorganizowanie Armii Ochotniczej, do której wstąpiło ponad 100 tysięcy osób.

Plac nosi imię generała Hallera od 1991 roku.

Most Kierbedzia, NAC, syg. 3/27/0/-/281

Generał Józef Haller, 1910-1939, NAC, syg. 3/1/0/1/70

11. Biura werbunkowe Polskiej Partii Socjalistycznej

[ul. Kępna 15 i ul. Grochowska 316/320]

PPS zaangażowała się w obronę Warszawy, zachęcając robotników do wstępowania do oddziałów ochotniczych, które miały wyruszyć na front. W całym mieście funkcjonowały biura werbunkowe pod nazwą Robotniczego Komitetu Obrony Warszawy.

12. Centralne Warsztaty Samochodowe

[nie istnieją, teren pomiędzy ulicami Chodakowską, Mińską, Podskarbińską i torami kolejowymi]

Skonstruowane w Warsztatach samochody pancerne zostały użyte w czasie Bitwy Warszawskiej. Za projekt odpowiadał inżynier Tadeusz Tański. Bazą do ich produkcji były podwozia popularnego Forda T.

Dworzec Wileński w Warszawie, 1939, NAC, syg.3/1/0/8/3755

Centralne Warsztaty Samochodowe w Warszawie, NAC, syg. 3/1/0/8/1619

13. Dworzec Wileński i Dworzec Wschodni [Dworzec Wschodni – wówczas Brzeski – mieścił się wtedy na wysokości ul. Markowskiej]

Obydwa dworce odgrywały strategiczną rolę w czasie bitwy warszawskiej. Były m.in. miejscem transportu żołnierzy oraz punktami zbiorczymi dla rannych. Tu – w trudnych warunkach, pod presją czasu i w stresie – współpracowało ze sobą wojsko, kolejarze, Amerykański Czerwony Krzyż, Polski Biały Krzyż, Katolicki Związek Polek, Koło Polek, warszawscy cukiernicy i wiele innych inicjatyw prowadząc punkty zapewniające żołnierzom opiekę sanitarną, posiłki lub inne wsparcie.

14. Kościół pw. Matki Boskiej Zwycięskiej [ul. Grochowska 365]

Kościół pw. Matki Boskiej Zwycięskiej jest świątynią wzniesioną w latach 1929-1931 jako dziękczynne votum za zwycięstwo w Bitwie Warszawskiej. W ołtarzu głównym znajduje się tryptyk z 1935 roku, namalowany przez Bronisława Wiśniewskiego, przedstawiający m.in. wizerunek ks. Ignacego Skorupki.

15. Wzniesienie „Olimp” na Kamionkowskich Błoniach Elekcyjnych

Z okazji 100. rocznicy Bitwy Warszawskiej na wzniesieniu ustawiony został pamiątkowy obiekt według koncepcji artystki Karoliny Breguły, zrealizowany w ramach projektu Narodowego Archiwum Cyfrowego „1920/2020. Archiwum Ożywione”. Punktem wyjścia dla autorki był film niemy „Polonia Restituta 1918-1920”, zrekonstruowany cyfrowo przez Filmotekę Narodową – Instytut Audiowizualny i NAC. Na podstawie pochodzących z niego plansz tekstowych Karolina Breguła stworzyła tekst inskrypcji, upamiętniającej udział kobiet w wojnie polsko-bolszewickiej. Więcej na nac.gov.pl/projekt

16. Kamionkowskie Błonia Elekcyjne – Ochotnicza Legia Kobiet

W lipcu 1920 roku sformowano w Warszawie batalion liniowy Ochotniczej Legii kobiet, który obsadzał teren Kamionkowskich Błoni Elekcyjnych w czasie Bitwy Warszawskiej. W skład batalionu weszły dwie kompanie strzeleckie oraz oddział karabinów maszynowych. 14 sierpnia 1920 roku żołnierki Batalionu przeszły Traktem Królewskim na Kamionkowskie Błonia Elekcyjne z koszar zlokalizowanych w okolicach obecnej ul. Agrykola. Pozycji broniły aż do 23 sierpnia, kiedy bolszewicy przestali być zagrożeniem dla Warszawy.

17. Forty Śliwickiego

Po Bitwie Warszawskiej Ochotnicza Legia Kobiet została skierowana do pełnienia służby wartowniczej. Stałe warty na terenie Fortów Śliwickiego pełniło 80 legionistek. Dzięki temu, że broniły strategicznych dla zaopatrzenia wojsk punktów, żołnierze mogli być kierowani do jednostek liniowych.

Zdjęcia można znaleźć na: www.szukajwarchiwach.gov.pl.

Opracowanie: Adam Lisiecki, MWP (s. 3-6), dr Anna Nowakowska-Wierchoś (s. 7).

Obiekt Karoliny Breguły, 2020, NAC

Ochotnicza Legia Kobiet podczas napełniania sienników, ok. 1919-1920, NAC, syg. 3/41/0/-/140

PRASKI SPACEROWNIK śladami Bitwy Warszawskiej i wojny polsko-bolszewickiej

archiwum/2020
1920/ożywione

Bitwa Warszawska była kulminacyjnym i decydującym wydarzeniem wojny polsko-bolszewickiej.

W 1918 roku Polska po 123 latach niewoli mogła odzyskać niepodległość dzięki upadkowi wszystkich trzech zaborców. Niemcy ponieśli klęskę w I wojnie światowej, Austro-Węgry uległy rozpadowi, a w Rosji wybuchła rewolucja.

Państwo Polskie znów pojawiło się na mapie Europy, jednak większość jego granic była nieustalona. O ziemie polskie, poza Kongresówką i Zachodnią Galicją, trzeba było walczyć zbrojnie lub politycznie. Spór z Niemcami dotyczył ziem zaboru pruskiego, ważnych m.in. z powodów gospodarczych. Nie zagrażał on jednak istnieniu odrodzonej Polski, zwłaszcza że osłabione Niemcy były trzymane w ryzach przez zwycięską Ententę. Największym zagrożeniem dla odbudowanego państwa była Rosja Sowiecka. Wprawdzie bolszewicy deklaratorywnie uznali niepodległość Polski, jednak było to kłamstwo propagandowe i szybko okazało, że tereny Kresów Wschodnich uważają za własne.

W listopadzie 1918 roku przywódca bolszewików Włodzimierz Lenin zawarł tajne porozumienie z dowództwem niemieckim. Na jego mocy czerwonoarmiści mieli przejmować tereny Ober-Ostu, okupowane wcześniej przez armię Cesarstwa Niemieckiego. Gdy tylko wojska niemieckie zaczęły opuszczać tę część Europy, tuż za nimi zaczęła posuwać się na zachód Armia Czerwona. Na przełomie 1918 i 1919 roku zajęła Mińsk i Wilno, co doprowadziło do starć z Polakami.

W marcu 1919 roku rozpoczęła się polska ofensywa, w kwietniu Wojsko Polskie zajęło Wilno. Polacy na Wileńszczyźnie stanowili większość ludności zarówno w miastach, jak i na wsi. W ciągu 1919 roku zajęto znaczną część Białorusi z Mińskiem, a w kwietniu 1920 roku Polacy rozpoczęli ofensywę na Ukrainie, uwieńczoną zajęciem Kijowa. Jej celem było zbudowanie niepodległego Państwa Ukraińskiego – sojusznika Rzeczypospolitej.

W międzyczasie bolszewicy zdążyli się uporać z walczącymi z nimi wojskami przeciwników w Rosji. Skoncentrowali przeciw Polsce znaczne siły i rozpoczęli kontrofensywę. Wobec przewagi wroga Wojsko Polskie zmuszone było cofać się aż do Warszawy. Na przedpolach stolicy miała się rozegrać zaciepła walka. Jej przegranie oznaczałoby unicestwienie Państwa Polskiego, a bolszewikom dałoby możliwość dalszej ofensywy w Niemczech i innych krajach, gdzie nastroje rewolucyjne były wówczas silne. Niedawno utworzone Wojsko Polskie stanowiło liczną i bitną armię. Znaczna część oficerów i żołnierzy była weteranami I wojny światowej, doświadczonymi w żołnierskim rzemiośle. Rosja Sowiecka dysponowała jednak zdecydowanie większym potencjałem militarnym. Aby wzmocnić obronę władze RP utworzyły Armię Ochotniczą. W jej szeregi wstąpiło ponad 100 tysięcy ochotników.

W sierpniu 1920 roku doszło do decydującej bitwy na przedpolu Warszawy. Trwała około 10 dni i przeszła do historii jako „Cud nad Wisłą”. 16 sierpnia ryzykowne kontruderzenie znad Wieprza pozwoliło na wyjście Polaków na tyły bolszewików atakujących stolicę. Armia Czerwona poniosła klęskę, a zwycięstwo w Bitwie Warszawskiej przesądziło o wygraniu całej wojny i powstrzymało dalszy marsz bolszewików na Europę.

Opracowanie: Piotr Niedziela, NAC